

4.1 НАРИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАУКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Затвердження 20 листопада 1864 р. Статутів цивільного і кримінального судочинства цілком обґрунтовано вважається початком великої епохи загальної судової реформи, з якою пов'язують перетворення старої судової системи з її тяганиною і канцелярською таємницею на систему судів гласних, швидких, рівних для всіх і справедливих. Дійсно, Статути являли собою гігантський крок уперед, бо вони не вдосконалили, а створили зовсім нову судово-процесуальну систему і тим самим виробили свого роду переворот, поклавши початок нової ери у правовому розвитку держави. У той час цілком справедливо було відмічено сучасниками, що нове судове законодавство у всій сукупності, якими б не були його технічні недоліки, є законодавчим і розумовим пам'ятником, який служитиме нащадкам найбільшою честю свого часу¹.

Знайомство з літературою того часу свідчить про те, що громадська думка гідно оцінила значення цієї події, розглядаючи її не просто як перехід від однієї форми процесу до іншої, не тільки як позитивні реформи суду, а й як крутий прогресивний перелом у суспільно-політичній та правовій сферах життя держави і суспільства².

Закономірно, що об'єктом досить пильної уваги стали найбільш ключові проблеми цивільного процесуального

¹ Див.: Васьковский, Е. В. Учебник гражданского процесса [Текст] / Е. В. Васьковский. - М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1914. - С. 9-10; Таль, Л. Судебные уставы и наука гражданского права [Текст] / Л. Таль // Вести, права. - М., 1914. - № 50. - С. 1485-1490.

² Детальніше див.: Плетнев, В. Работы по составлению проектов судебного преобразования до 1861 г. [Текст] / В. Плетнев // Судебная реформа. Т. 1. - М. : Книгоизд-во «Об-ние», 1915. - С. 242-302.

права: поняття і сутність цивільного процесу (цивільного судочинства), правова природа, структура і функціональна роль цивільних процесуальних правовідносин, їх співвідношення. Дослідження саме цих питань мало дуже важливе значення для науки цивільного процесуального права, тим більше, що до другої половини XIX ст. процесуальна теорія, як зазначив О. Ф. Клейнман, обмежувалася лише описом процесуальних дій (так звана «описова теорія»), оскільки у ній була відсутня загальна частина - загальні вчення про поняття, предмет і метод цивільного процесуального права, про принципи права, процесуальні правовідносини і їх суб'єкти, про судове доказування і докази і т. д.)¹.

Кінець XIX ст. охарактеризувався тим, що почали досліджувати сутність цивільного процесу та його окремі інститути. Теоретичним фундаментом цьому послужила праця Оскара Бюлова «Вчення про процесуальні заперечення та процесуальні передумови» (1868 р.), в якій автор звертав увагу на те, що в основу розв'язання багатьох процесуальних питань має бути покладено уявлення про процес, як єдине цілісне правове явище². Ідею єдності цивільного процесу О. Бюлов обґрунтовував не через сукупність здійснюваних у ході розгляду і вирішення цивільної справи судом процесуальних дій (процесуальну діяльність), а через правове явище, що володіє саме по собі єдністю і цілісністю і передає ці властивості самому процесу, а отже, і всім окремим процесуальним діям. І таким правовим явищем він вважав юридичні правовідносини.

Теорія О. Бюлова була гідно оцінена вченими-процесуалістами. Вона переорієнтувала вчених із «описової теорії» і вивчення особливостей і формальностей судового провадження на дослідження загальних, глобальних проблем цивільного процесуального права, надавши можливість

¹ Клейнман, А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права [Текст] / А. Ф. Клейнман. - М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. - С. 5.

² Бюлов, О. Учение о процессуальных возражениях и процессуальных предпосылках (продолжение) [Текст] / О. Бюлов // Вести, гражд. процесса. - 2012. - № 1-6; 2013. - № 1.

вирішити цілий ряд процесуальних питань із точки зору єдності цивільного процесу як правової категорії¹.

Однією з центральних проблем, якій у пореформений період також було приділено значну увагу, - це поняття позову. Інтерес до цього питання був обумовлений тим, що вчення про позов стало предметом вивчення як цивілістів, так і процесуалістів. Причому до сфери процесуального права, зазначає Є. О. Нефедьєв, належала формальна сторона позову (тобто його пред'явлення), а до галузі цивільного права - його матеріальна сторона, під якою, як правило, розумілося право на позов². При цьому довгий час поняття позову і права на позов розглядалися в нерозривному зв'язку із суб'єктивним цивільним правом, з метою захисту якого і було введено поняття позову. Позов найчастіше розглядався як специфічна властивість суб'єктивного цивільного права, що набувається ним у разі порушення, а поняття права на позов розкривалося як право вимоги стосовно сторони з протилежними інтересами - відповідача, тобто особи, що порушила суб'єктивне право. Цей напрям у науці отримав назву матеріально-правової теорії права на позов і був домінуючим, зберігаючи стійкі позиції майже до кінця XIX ст.

У подальшому були висловлені інші точки зору, згідно з якими позов став розглядатися не як вимога до відповідача, а як вимога до держави, тобто як інститут публічного права, а право на позов - як надана кожному суб'єкту можливість вимагати судового захисту порушеного або оспорюваного права. У цьому новому науковому напрямі можна було виділити два основних підходи до вирішення проблеми. Один із них зводився до теорії так званого конкретного права на позов, інший - до теорії абстрактного права на позов³.

¹ Див.: Гольмстен, А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] / А. Х. Гольмстен. - 3-е изд., испр. и доп. - СПб., 1899. - С. 2, 4; Гордон, В. М. Понятие процесса в науке гражданского судопроизводства: Вступительная лекция [Текст] / В. М. Гордон // Временник Демидовского юридического лицея. - Кн. 84. - Ярославль : Тип. Губерн. Правления, 1902. - С. 13.

² Нефедьев, Е. А. Учение об иске [Текст] / Е. А. Нефедьев. - Казань : Типо-литограф. Императ. Ун-та, 1895. - С. 3.

³ Більш детально про сутність теорій права на позов див.: Гурвич, М. А. Право на иск [Текст] / М. А. Гурвич. - М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1949. - С. 7-44.

Теорія конкретного права на позов набула певного розвитку в працях Т. М. Яблочкова. Він стверджував, що за панівною в науковій літературі доктриною позов є одним із видів вимог на захист права і тому являє собою відмінну від суб'єктивного приватного права публічно-правову вимогу, спрямовану проти держави*. Значним є внесок у розробку проблеми позову в цивільному процесі Є. О. Нефедьєва^{1 2}. Найбільш повно теорію абстрактного права на позов у подальшому розвинув В. М. Гордон, який у своїх монографічних роботах, присвячених цій проблемі, обґрунтовує суто процесуальне поняття позову³.

У досліджуваній період об'єктом уваги вчених стали й інші проблеми цивільного процесуального права, зокрема, поняття та система основних принципів цивільного процесуального права⁴, процесуальне положення та обсяг процесуальних прав і обов'язків учасників процесу^{5 6}, сутність охоронного провадження і його відмінностей від спірного провадження®, сут

¹ Яблочков, Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] / Т. М. Яблочков. - М., 1912. - С. 9-10.

² Нефедьев, Е. А. Учение об иске [Текст] / Е. А. Нефедьев. - Казань : Тип. Императ. Казан. Ун-та, 1895. - С. 24.

³ Гордон, В. М. Основание иска в составе изменения исковых требований [Текст] / В. М. Гордон. - Ярославль, 1902. - С. 115; Він же. Иски о признании [Текст] / В. М. Гордон. - Ярославль, 1906. - С. 74-81.

⁴ Див.: Нефедьев, Е. А. Устранение судей в гражданском процессе [Текст] / Е. А. Нефедьев. - Казань : Тип. Императ. Казан. Ун-та, 1885. - Вып. 1; Яблочков, Т. М. К учению об основных принципах гражданского процесса [Текст] / Т. М. Яблочков // Сборник статей по гражданскому и торговому праву «Памяти профессора Г. Ф. Шершеневича». - 1915. - № 3. - С. 275-318.

⁵ Див.: Брандт, А. Об участии третьих лиц в гражданском процессе [Текст] / А. Брандт // Журн. гражд. и уголов. права. - СПб. : Тип. А. М. Котомина, 1874. - Кн. 4. - С. 142-208; Гордон, А. Фактическое представительство [Текст] / А. Гордон // Судеб. журн. - 1876. - Кн. 1. - С. 155-216; Він же. Представительство без полномочия [Текст] / А. Гордон. - СПб. : Типо-литогр. Ю. Я. Римана, 1893; Короновский, П. Участие третьих лиц в гражданском процессе [Текст] / П. Короновский // Журн. Мин-ва юстиции. - СПб. : Сенат, тип., 1908. - № 9-Ю; Зуев, А. Г. Прокурор в гражданском суде [Текст] / А. Г. Зуев // Журн. Мин-ва юстиции. - 1911. - № 1. - С. 73-98.

⁶ Див.: Исаченко, В. Л. Наше охранительное судопроизводство [Текст] / В. Л. Исаченко // Журн. Мин-ва юстиции. - СПб. : Типогр. Правительств. Сената, 1898. - № 7. - С. 114; 1899. - № 1. - С. 83; № 2. - С. 26; Блюменфельд, Г. Ф. Заметки по охранительному судопроизводству [Текст] / Г. Ф. Блюменфельд // Вест, гражд. права. - СПб., 1913. - № 7. - С. 47-75.

ності і значення касаційного перегляду судових рішень¹ тощо.

Великою науковою подією стало видання підручників К. І. Малишева, А. Х. Гольмстена, Є. А. Нефед'єва, І. Є. Енгельмана, Т. М. Яблочкова, Є. В. Васьковського². У сучасній процесуальній літературі зазначається, що підручники тієї доби традиційно створювались професорами індивідуально. Вони мали монографічний характер, були фундаментальними та демонстрували науковий портрет автора. Такі підручники, на відміну від сучасних підручників-одноденок, матимуть значення для процесу навчання упродовж століть³.

Початок ХХ ст., таким чином, ознаменувався становленням нової галузі науки в системі правознавства - науки цивільного процесуального права.

Після Жовтневого заклоту 1917 р. інтерес до вивчення цивільного судочинства відновився лише із прийняттям Цивільного процесуального кодексу УРСР 1924 р. Найчас

¹ Див.: Думашевский, А. Г. О пределах власти кассационного суда при кассации решений по делам гражданским [Текст] / А. Г. Думашевский // Жур. Мин-ва юстиции. - 1867. - Т. 33. - С. 221; Арсеньев, К. Реформа кассационного суда и кассационного производства [Текст] / К. Арсеньев // Жур. гражд. и уголов. права. - 1876. - Кн. 4. - С. 42-143.

² Див.: Малышев, К. И. Курс гражданского судопроизводства [Текст] : в 3 т. : монография / К. И. Малышев. - СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1879; Гольмстен, А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] / А. Х. Гольмстен. - СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1984; Энгельман, И. Е. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] : учебник / И. Е. Энгельман. - Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1899; Учебник русского гражданского судопроизводства. Курс гражданского судопроизводства. Учение об иске. Учебник торгового права [Текст] / Е. А. Нефедьев. - М. : Унив. тип., 1904; Яблочков, Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] : учебник / Т. М. Яблочков. - Ярославль : Типо-литогр. Г. Фальк, 1910; Энгельман, И. Е. Курс русского гражданского судопроизводства [Текст] : учебник / И. Е. Энгельман. - 3-е изд., испр. и доп. - Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1912; Яблочков, Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] : учебник / Т. М. Яблочков. - 2-е изд. доп. - Ярославль : Типо-литогр. Еллия Вахрамеева, 1912; Васьковский, Е. В. Учебник гражданского процесса [Текст] / Е. В. Васьковский. - М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1914.

³ Боннер, А. Т. История развития отечественной процессуальной мысли [Текст] / А. Т. Боннер, Д. А. Фурсов // Арбитражный и гражданский процесс. - 2012. - № 6. - С. 46.

тіше в той час вивчалися судова практика, діяльність несудових органів цивільної юрисдикції, що розглядали цивільні справи як спірного, так і безспірного характеру - примирювальних камер і третейських судів, а також питання судової реформи перших років радянської влади, виконання судових рішень, наводилося тлумачення цивільного процесуального законодавства¹. У цей період також почали видаватися окремі підручники з цивільного процесу².

Більш активно наука цивільного процесуального права почала розвиватися в 1940-1950 рр. ХХ ст. У цей час за

¹ Див.: Судебная реформа [Текст]. - Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1923; Рындзюнский, Г. Техника гражданского процесса примирительно к гражданскому процессуальному кодексу РСФСР [Текст] / Г. Рындзюнский ; предисл. Я. Н. Бранденбургского. - изд-е 2-е, пересмотр. и доп. - М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1925; Шоста, Ф. Гражданский процессуальный кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по 1 ноября 1925 года [Текст] / под ред. и с предисл. А. И. Строева. - изд. 2-е, пере- раб. и доп. - Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1925; Нотариальная реформа: законы и законодательные акты. - Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1926; Зосин, Е. Примирительная камера и третейский суд [Текст] / Е. Зосин ; под ред. И. А. Хмельницкого. - О. : БИП, 1927; Рындзюнский, Г. Исполнение решений суда по гражданскому процессуальному кодексу РСФСР (ст. 255-316) [Текст] / Г. Рындзюнский. - М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1927; Зосин, Е. Что надо знать рабочему о примкамере и третейском суде [Текст] / Е. Зосин ; под ред. И. А. Хмельницкого. - О. : БИП, 1927; Вопросы гражданского права и процесса в постановлениях Пленума Верховного Суда УССР (январь 1923 г. - январь 1928 г.) / сост. Л. Дубинский ; под ред. С. А. Пригора. - Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1928; Лініцький, А. М. Нотаріат УСРР. Законодавство та нотаріальна практика [Текст] / А. М. Лініцький ; за ред. В. І. Скуридина. - Х. : Юрид. вид-во НКЮ УРСР, 1929; Внешнеторговый арбитраж в СССР [Текст]. - М. ; Л. : Внешторгиздат, 1933; Перетерский, И. С. Очерки судоустройства и гражданского процесса иностранных государств. Международный гражданский процесс [Текст] : монография / И. С. Перетерский. - М. : Междунар. кн., 1938.

² Див.: Гойхбарг, А. Г. Курс гражданского процесса [Текст] : учеб. пособие / А. Г. Гойхбарг. - М. ; Л. : Госиздат, 1928; Дубінський, Л. С. Цивільний процес [Текст] / Л. С. Дубінський. - Х. : Юрид. вид-во Нарком'юсту УРСР, 1930; Клейнман, А. Ф. Гражданский процесс [Текст] : учеб. для юристов / А. Ф. Клейнман. - М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1937; Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. А. Ф. Клейнман. - М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940.

хищаються перші докторські¹ та кандидатські дисертації², видаються фундаментальні монографії та навчальна література. Особливий інтерес становлять питання, пов'язані із предметом науки цивільного процесуального права, цивільними процесуальними правовідносинами, позовом, доказами і доказовою діяльністю та іншими проблемами цивільного процесуального права того часу.

Знаковою стала праця М. А. Гурвича «До питання про предмет науки радянського цивільного процесу», в якій автор пропонує відмовитись від розщеплення предмета науки на право та діяльність. Єдиним предметом науки права М. А. Гурвич визнає правові норми та правові відносини і їх реалізацію в судовій практиці. Предметом науки цивільного процесуального права автор вважав сферу радянського права, що регулює суспільні відносини (діяльність) у галузі правосуддя у цивільних справах. Поняття «процес» він розуміє в єдиному значенні процесуальної діяльності. А цивільні процесуальні правовідносини ним розглядаються як правова форма конкретного процесу, основу якого становить право (та обов'язок) суду на розгляд справи, котрі виникають унаслідок пред'явлення позову та розвиваються у взаємодії з правами осіб, які беруть участь у справі, на судовий захист³.

Важливою подією для науки цивільного процесуального права того періоду стала кандидатська дисертація В. П. Мозоліна «Цивільно-процесуальне правовідношення за радянським правом». До змісту цивільних процесуальних право

¹ Див.: Клейнман, А. Ф. Основные институты советского гражданского процесса и принципы диспозитивности и состязательности [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук / А. Ф. Клейнман. - М., 1940-1941; Юдельсон, К. С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук / К. С. Юдельсон. - М., 1947; Гурвич, М. А. Право на иск [Текст] / М. А. Гурвич. - М. : Л. : АН СССР, 1949.

² Див.: Абова, Т. Е. Соучастие в советском гражданском процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. Е. Абова. - М., 1952; За-воротько, П. П. Охрана прав советских граждан в стадии исполнения судебных решений [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право / П. П. Заворотько. - [Б. м., б. и.], 1956.

³ Гурвич, М. А. К вопросу о предмете науки советского гражданского процесса [Текст] / М. А. Гурвич // Учен. зап. ВИЮН. — М. : Госюриз-дат, 1955. - Вып. 4. - С. 28-59.

відносин він включає, на відміну від будь-яких інших правовідносин, не тільки права та обов'язки їх суб'єктів, а й їх діяльність¹. Крім того, слід зауважити, що конкретним розробкам теорії правовідносин сприяла сама теорія цивільного процесуального права, оскільки, за вдалим висловом С. С. Алексеева, правовідносини, що впливають із процесуальної правосуб'єктності, можуть бути названі «правообразовчими». Вони реалізуються в односторонніх позитивних діях особи, що приводять до виникнення певних юридичних наслідків. Але вони «автоматично» породжують юридичний ефект - тягнуть за собою виникнення обов'язкових юридичних наслідків². Після захисту кандидатської дисертації В. П. Мозоліним декілька наукових праць було присвячено суб'єктам цивільного процесу та цивільним процесуальним правовідносинам³.

Подальшого розвитку, як і в період після прийняття Статуту цивільного судочинства 1864 р., набуло вчення про позов і право на позов. Досить чітко простежуються три основних напрями:

1) виділення двох самостійних, хоча і взаємозамінних понять позову (позову в процесуальному і матеріальному сенсі)⁴;

¹ Мозолин, В. П. Гражданско-процессуальное правоотношение по советскому праву [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. П. Мозолин. - М. : [б. и.], 1954.

² Алексеев, С. С. Проблемы теории права [Текст] : курс лекций : в 2 т. Т. 1. - Свердловск, 1972. - С. 312-313.

³ Див.: Добровольский, А. А. Участие органов государственного управления в гражданском процессе [Текст] / А. А. Добровольский. - М. : Госюриздат, 1958. - С. 31; Кац, С. Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе [Текст] : учеб. пособие / С. Ю. Кац. " Харьков : Юрид. ин-т, 1958; Чечот, Д. М. Участники гражданского процесса [Текст] / Д. М. Чечот. - М. : Юрид. лит., 1960; Джалилов, Д. Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты [Текст] / Д. Р. Джалилов. - Душанбе : Таджик, гос. ун-т, 1962; Чечина, Н. А. Гражданские процессуальные отношения [Текст] / Н. А. Чечина. - Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962.

⁴ Див.: Гурвич, М. А. Право на иск [Текст] / М. А. Гурвич. - М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР, 1949. - С. 145; Він же. Иски о присуждении [Текст] / М. А. Гурвич // Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. Учен. зап. - 1948. - С. 99-102; Гальпер, Э. С. Иск как средство защиты права в советском гражданском процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Э. С. Гальпер. - М., 1955. - С. 1-2.

2) уявлення про позов як суто процесуальний інститут¹;

3) погляд на позов як на єдине поняття, яке має дві сторони: процесуальну та матеріально-правову².

У цей період набуває актуальності визначення змісту й умов законності та обґрунтованості судового рішення як акта правосуддя, класифікуються порушення норм матеріального та процесуального права при розгляді судами цивільних справ³.

У період, що розглядається, набула розвитку доктрина доказів та доказування. О. Ф. Клейнман вважав, що предметом доказування у цивільному процесі є спірні юридичні факти, що мають значення для вирішення справи, оскільки вони пов'язані з підставою позову та мотивами судового рішення⁴. На думку К. С. Юдельсона, предметом доказування можуть бути явища, незалежно від того, чи затверджуються вони як позитивні або негативні факти. А судовими доказами розглядалися встановлені законом процесуальні засоби отримання відомостей про факти, які мають доказове значення⁵. Окремі аспекти теорії доказів були розглянуті й у роботах інших авторів⁶.

¹ Див.: Зейдер, Н. Б. Элементы иска в советском гражданском процессе [Текст] / Н. Б. Зейдер // Учен. зап. Саратов. юрид. ин-та. - 1956. - С. 32-33.

² Див.: Клейнман, А. Ф. Советский гражданский процесс [Текст] / А. Ф. Клейнман. - М. : Изд-во МГУ. 1954. - С. 147.

³ Щеглов, В. Н. Законность и обоснованность судебного решения по гражданско-правовому спору [Текст] / В. Н. Щеглов. - Новосибирск : Новосиб. кн. изд-во, 1958; Гурвич, М. А. Решение советского суда в исковом производстве [Текст] / М. А. Гурвич. - М. : ВЮЗИ, 1955.

⁴ Клейнман, А. Ф. Основные вопросы доказательств в советском гражданском процессе [Текст] / А. Ф. Клейнман. - М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950. - С. 33.

⁵ Юдельсон, К. С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе [Текст] / К. С. Юдельсон. - М. : Госюриздат, 1951. - С. 151; Він же. Судебные доказательства в гражданском процессе [Текст] / К. С. Юдельсон. - М. : Госюриздат, 1956. - С. 20.

⁶ Див.: Курьлев, С. В. Объяснения сторон как доказательство в советском гражданском процессе [Текст] / С. В. Курьлев. - М. : Юрид. лит., 1956; Смышляев, Л. П. Предмет доказывания и распределение обязанностей по доказыванию в советском гражданском процессе [Текст] / Л. П. Смышляев. - М. : МГУ. 1961.

У вказаний період почали видаватися перші підручники радянської доби¹.

У цілому стан науки цивільного процесуального права у період 1940 - початку 1960 рр. характеризується тим, що у цей час визначилися певні підходи щодо предмета науки цивільного процесуального права, сформувалася в цілому загальна теорія цивільного процесу та окремих її інститутів, що послужило теоретичним фундаментом для подальшого розвитку теорії цивільного процесуального права².

Істотним фактором розвитку науки цивільного процесуального права стало прийняття Закону СРСР «Про затвердження Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік» від 8 грудня 1961 р.³ Після кодифікації законо-

¹ Див.: Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. А. Ф. Клейнмана. - М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940; Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. и с предисл. С. Н. Абрамова. - М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948; Гурвич, М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу [Текст] / М. А. Гурвич ; ред. В. Н. Бельдюгин. - М., 1955; Абрамов, С. Н. Советский гражданский процесс [Текст] : учебник / С. Н. Абрамов. - М. : Юрид. лит., 1952; Клейнман, А. Ф. Советский гражданский процесс [Текст] : учебник / А. Ф. Клейнман. - М. : Моск. гос. ун-т, 1954; Штутін, Я. Л. Лекції з радянського цивільного процесу [Текст] / Я. Л. Штутін. - К. : Вид-во Київ, ун-ту, 1954; Юдельсон, К. С. Советский гражданский процесс [Текст] : учебник / К. С. Юдельсон. - М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1956; Советское гражданское процессуальное право [Текст] : учеб. пособие / под ред. М. А. Гурвич. - М. : ВЮЗИ, 1957; Клейнман, А. Ф. Гражданский процесс европейских стран народной демократии [Текст] : учеб. пособие / А. Ф. Клейнман. - М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960.

² Див.: Пучинский, В. К. Признание стороны в советском гражданском процессе [Текст] / В. К. Пучинский. - М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1955; Курылев, С. В. Объяснения сторон как доказательство в советском гражданском процессе [Текст] / С. В. Курылев. - М. : Юрид. лит., 1956; Вильнянский, С. И. Судебная практика по делам об установлении фактов [Текст] / С. И. Вильнянский // Учен. зап. [Харьк. юрид. ин-та]. Вып. 8. - Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1957. - С. 89-106; Ринг, М. Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР [Текст] / М. Ринг. - М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1957; Чечот, Д. М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам [Текст] / Д. М. Чечот. - М., 1958.

³ Об утверждении Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик [Текст] : Закон СССР от 08.12.1961 // Ведом. Верхов. суда СРСР. - 1961. - № 50. - Ст. 526.

давства 1961-1963 рр. розвиток науки цивільного процесуального права йде, як зазначала Н. О. Чечіна, у таких двох напрямках: а) розробка загальнотеоретичних проблем, обумовлених завданнями, закономірностями і тенденціями розвитку науки правознавства; б) наукове вирішення проблем, що стоять перед правотворчими та правозастосовними органами¹.

На початку 1960-х рр. виникла дискусія про предмет правового регулювання цивільного процесуального права. Поширеною є думка, що предметом процесуального права є судова діяльність, і саме цим визначається його специфіка і відмінність від інших галузей права². Дещо пізніше сформувалася точка зору, відповідно до якої під предметом цивільного процесуального права стали розуміти цивільні процесуальні відносини, виходячи із загальнотеоретичних положень про те, що предметом будь-якої галузі права є сукупність певних суспільних відносин³.

На основі цих двох підходів у кінцевому рахунку поширеним стало положення про нерозривність процесуальної діяльності та процесуальних відносин, що складають предмет цієї галузі права⁴.

¹ Чечина, Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права [Текст] / Н. А. Чечина. - Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. - С. 13.

² Див.: Клейнман, А. Ф. Советский гражданский процесс [Текст] / А. Ф. Клейнман. - М., 1954. - С. 7; Мозолин, В. П. О гражданском процессуальном правоотношении [Текст] / В. П. Мозолин // Сов. государство и право. - 1955. - № 5. - С. 51-53; Юдельсон, К. С. Советский гражданский процесс [Текст] / К. С. Юдельсон. - М., 1956. - С. 16; Советский гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. М. А. Гурвича. - М. : Высш. шк., 1957. - С. 4.

³ Див.: Авдеенко, Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданско-процессуального права [Текст] / Н. И. Авдеенко. - Л. : ЛГУ, 1969. - С. 46; Курс советского гражданского процессуального права [Текст] : в 2 т. / отв. ред. А. А. Мельников. - Т. 1: Теоретические основы правосудия по гражданским делам. - М. : Наука, 1981. - С. 45; Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. проф. М. К. Треушниковой - М. : Из-во МГУ, 1989. - С. 10.

⁴ Див.: Абрамов, С. Н. Советский гражданский процесс [Текст] / С. Н. Абрамов. - М. : Госюриздат, 1952. - С. 7; Чечот, Д. М. Участники гражданского процесса [Текст] / Д. М. Чечот. - М. : Юриздат, 1960. - С. 11; Чечина, Н. А. Гражданские процессуальные отношения [Текст] / Н. А. Чечина. - Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. - С. 35.

Дискусія про предмет цивільного процесуального права отримала новий виток у зв'язку з висловленим у літературі судженням про необхідність розширення його розуміння. Суть нового підходу до розуміння предмета цивільного процесуального права полягала в тому, що до нього, поряд із процесуальними відносинами, що виникають при здійсненні правосуддя у цивільних справах, пропонувалося включити і відносини, що виникають при здійсненні захисту прав і охоронюваних законом інтересів несудовими органами цивільної юрисдикції¹.

Багато вчених, однак, заперечуючи проти розширення предмета цивільного процесуального права, вказували, що у пропозиції об'єднати норми права, що регулюють різноманітні форми захисту суб'єктивних цивільних прав, не враховуються відмінності як самого предмета (схожих суспільних відносин), так і методу їх регулювання².

У 80-х рр. ХХ ст. теоретиками цивільного процесу було зроблено спробу відновити обговорення цієї проблеми, але вже на абсолютно новій науковій основі - в аспекті судового права. Остання розглядалася в роботах тих років як комплексна галузь права, яка об'єднує судоустрій, цивільне, кримінальне судочинство, що зберігають свою самостійність і специфічні ознаки окремих галузей права, причому об'єднуючою ознакою виступає безпосереднє відношення кожної з них до єдиної галузі державної діяльності-правосуддя³.

¹Зейдер, Н. Б. Предмет и система советского гражданского процессуального права [Текст] / Н. Б. Зейдер // Изв. ВУЗов. Правоведение. - 1962. - № 1. - С. 69-82.

²Див.: Добровольский, А. А. Исковая форма защиты права [Текст] / А. А. Добровольский. - М. : Юрид. лит., 1965. - С. 12, 27; Авдеенко, Н. И. О предмете советского гражданского процессуального права [Текст] / Н. И. Авдеенко, С. Ю. Кац // Вест. Ленингр. ун-та. - 1966. - Выш. 5. - МІ,- С. 123; Чечот, Д. М. Субъективное право и формы его защиты. - Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. - С. 704; Авдеенко, Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права [Текст] / Н. И. Авдеенко. - Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1969. ~ С. 27-28; Мельников, А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе [Текст] / А. А. Мельников. - М. : Наука, 1969. " С. 17-21; Штефан, М. Й. Цивільний процес [Текст] : підручник / М. Й. Штефан. - К. : ІнЮре, 1997. - С. 11-12.

³Див.: Полянский, Н. Н. Проблемы судебного права [Текст] / Н. Н. Полянский, М. С. Строгович, В. М. Савицкий и др. - М. : Наука, 1983. - С. 13-14.

У цей період набула розвитку ще одна системна проблема - структура цивільного процесуального права як галузь права. Актуальність вказаного питання була викликана розширенням предмета цивільного процесуального права та обумовлена складною багаторівневою системою шляхом співвідношення норм, інститутів, об'єднань інститутів та підгалузей даної галузі права¹. Необхідність глибокого і всебічного вивчення цієї проблеми зумовлена тим, що норми цивільного процесуального права, регулюючи діяльність суб'єктів цивільного судочинства, забезпечують здійснення всіх процесуальних дій виключно в рамках чинної в цивільному процесі процесуальної форми².

У науці цивільного процесуального права дуже активно обговорювалася також проблема принципів цивільного процесуального права. Цей науковий напрям характеризується дослідженням поняття принципів процесуального права як самостійної правової категорії³, системи принципів та змісту окремих принципів⁴.

¹ Див.: Юков, М. К. Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. К. Юков. - Свердловск, 1982; Шерстюк, В. Н. Система советского гражданского процессуального права (вопросы теории) [Текст] / В. Н. Шерстюк. - М. : Моск. гос. ун-т, 1989.

² Шакарян, М. С. К вопросу о теории так называемой «юридической процессуальной формы» [Текст] / М. С. Шакарян, А. К. Сергун // Труды ВЮЗИ: Проблемы соотношения материального и процессуального права. - 1980. - С. 61-86.

³ Див.: Курылев, С. В. Понятие материальной истины в советском правосудии [Текст] / С. В. Курылев // Соц. законность. - 1952. - № 5. - С. 21; Осипов, Ю. К. К вопросу об объективной истине в судебном процессе [Текст] / Ю. К. Осипов // Правоведение. - 1960. - № 9. - С. 100; Гурвич, М. А. Принцип объективной истины новейшего гражданского процессуального права [Текст] / М. А. Гурвич // Сов. государство и право. - 1964. - № 9. - С. 100; Він же. Принципы советского гражданского процессуального права [Текст] / М. А. Гурвич // Труды. Т. 3: Вопросы гражданского процессуального, гражданского и трудового права. - 1965. - С. 3-61; Курылев, С. В. Установление истины в советском правосудии [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С. В. Курылев. - М., 1967; Гурвич, М. А. Принципы советского гражданского процессуального права (система и содержание) [Текст] / М. А. Гурвич // Сов. государство и право. - 1974. - № 12. - С. 20-27.

⁴ Див.: Семенов, В. М. Специфические отраслевые принципы советского гражданского процессуального права [Текст] / В. М. Семенов // Сб. уч. тр. Свердл. юрид. ин-та. - Вып. 4. - Свердловск, 1964. - С. 323-419; Семенов, В. М. Принципы советского гражданского процессуального права [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. М. Семенов. - Свердловск, 1965; Гурвич, М. А. Принципы советского гражданского процессуального права [Текст] /

Поряд із цим всебічно досліджувалися найбільш дискусійні в науці цивільного процесуального права питання про сутність судового доказування, його зв'язку з логічною розумовою діяльністю суддів, про предмет і межі судового доказування, про суб'єктів судового доказування і розподіл між ними тягара доказування, про поняття судових доказів, їх належність і допустимість¹.

М. А. Гурвич // Труды ВЮЗИ. - Т. 3. - М., 1965; Загоротько, П. Н. Розвиток системи принципів радянського процесуального права [Текст] / П. Н. Загоротько, М. Й. Штефан // Рад. право. - 1967. - № 10. - С. 65-69; Авдюков, М. Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве [Текст] / М. Г. Авдюков. - М. : Моск. гос. ун-т, 1970; Кац, С. Ю. Розвиток демократичних принципів касації за радянським правом (1917-1924 pp.) [Текст] / С. Ю. Кац // Рад. право. - 1973. - № 3. - С. 21-22; Чечина, Н. А. Принципы гражданского процессуального права [Текст] / Н. А. Чечина // Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. - Л., 1973. - С. 36-60; Елисейкин, П. Ф. Предмет и принципы советского гражданского процессуального права [Текст] / П. Ф. Елисейкин. - Ярославль, 1974; Боннер, А. Т. К вопросу о принципах гражданского процессуального права [Текст] / А. Т. Боннер // Труды ВЮЗИ. - Т. 38. - 1975; Букина, В. С. Принципы советского гражданского процессуального права (теоретические вопросы, понятия и системы) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. С. Букина. - Л., 1975. - С. 5; Щеглов, В. Н. Принципы искового производства [Текст] / В. Н. Щеглов // Вопросы теории и практики гражданского процесса. - Вып. 1. - Саратов, 1976. - С. 32-38; Штефан, М. Й. Демократичні принципи радянського цивільного судочинства [Текст] / М. Й. Штефан // Рад. право. - 1977. - № 7. - С. 18-22; Чечина, Н. А. Принципы гражданского процессуального права. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса [Текст] / Н. А. Чечина. - Л., 1979; Кац, С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве [Текст] / С. Ю. Кац. - М. : Юрид. лит., 1980. - С. 47-54; Чечина, Н. А. Судебная защита и принципы гражданского процессуального права [Текст] / Н. А. Чечина // Проблемы соотношения материального и процессуального права : Труды ВЮЗИ. - М., 1980. - С. 38-50; Штефан, М. Й. Конституційні основи правосуддя в СРСР [Текст] / М. Й. Штефан, Р. П. Кочер'янци. - К., 1982; Семенов, В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства [Текст] / В. М. Семенов. - М. : Юрид. лит., 1982 та ін.

¹ Див.: Курылев, С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии [Текст] / С. В. Курылев. - Минск : Изд-во БГУ, 1969; Ванеева, Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе [Текст] / Л. А. Ванеева. - Владивосток, 1972; Иванов, О. В. Судебные доказательства в гражданском процессе [Текст] / О. В. Иванов. - Иркутск, 1974; Коломицев, В. И. Письменные доказательства по гражданским делам [Текст] / В. И. Коломицев. - М. : Юрид. лит., 1978. - С. 104; Козлов, А. С. Теоретические вопросы установления истины в гражданском процессе [Текст] / А. С. Козлов. - Иркутск, 1980; Він же. Актуальные проблемы теории доказательств в науке гражданского процесса [Текст] / А. С. Козлов. " Иркутск, 1980; Треушников, М. К. Относимость и допустимость доказательств в гражданском процессе [Текст] / М. К. Треушников. - М., 1981» Він же. Доказательства и доказывание в советском гражданском процес' се [Текст] / М. К. Треушников. - М., 1982.

Набула подальшого розвитку теорія цивільних процесуальних відносин та їх суб'єктів¹, було приділено увагу й іншим актуальним питанням цивільного процесуального права². Особливо слід вказати на фундаментальні дослідження окремого провадження та провадження у справах,

¹ Див.: Курс советского гражданского процессуального права [Текст] : в 2 т. / отв. ред. А. А. Мельников. - М. : Наука. - Т. 1 : Теоретические основы правосудия по гражданским делам. - 1981. - С. 185; Елисейкин, П. Ф. Гражданское процессуальное правоотношение [Текст] / П. Ф. Елисейкин. - Ярославль, 1975. - С. 11-12; Васильченко, Н. М. Процессуальное положение ответчика в гражданском судопроизводстве [Текст] / Н. М. Васильченко. - Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1979; Викут, М. А. Стороны - основные лица искового производства [Текст] / М. А. Викут. - Саратов, 1968; Мельников, А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе [Текст] / А. А. Мельников. - М., 1969; Шакарян, М. С. Учение о сторонах в советском гражданском процессе [Текст] / М. С. Шакарян. - М., 1983; Він же. Субъекты советского гражданского процессуального права [Текст] / М. С. Шакарян. - М., 1970; Щеглов, В. Н. Субъекты судебного гражданского процесса [Текст] / В. Н. Щеглов. - Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1979; Чечина, Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу [Текст] / Н. А. Чечина. - СПб. : Издат. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. (Петербургская классика. Право).

² Див.: Ильинская, И. М. Участие третьих лиц в советском гражданском процессе [Текст] / И. М. Ильинская. - М., 1962; Мельников, А. А. Особое производство в советском гражданском процессе [Текст] / А. А. Мельников. - М., 1964; Гурвич, М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы [Текст] / М. А. Гурвич. - М., 1966; Зейдер, Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу [Текст] / Н. Б. Зейдер. - М., 1966; Гукасян, Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском праве [Текст] / Р. Е. Гукасян. - Саратов, 1970; Штефан, М. И. Процессуальные средства, обеспечивающие социалистическим организациям защиту прав в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 Гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право / М. И. Штефан. - Киев : [б. и.], 1973; Лесницкая, Л. Ф. Пересмотр решений суда в кассационном порядке [Текст] / Л. Ф. Лесницкая. - М., 1974; Юрков, Б. Н. Процессуальные гарантии прав граждан при рассмотрении и разрешении судом жалоб на действия административных органов [Текст] / Б. Н. Юрков. - Харьков : [б. и.], 1974; Осипов, Ю. К. Подведомственность и подсудность гражданских дел [Текст] / Ю. К. Осипов. - М., 1976; Пушкар, Е. Г. Исковое производство в советском гражданском процессе [Текст] / Е. Г. Пушкар. - Львов, 1978; Юрков, Б. Н. Проблемы судебного контроля и надзора в советском государственном управлении [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук / Б. Н. Юрков. - Харьков : [б. и.], 1988.

що виникають з адміністративно-правових правовідносин¹, проблему перегляду судових рішень². Крім того, важливого значення почали набувати наукові роботи порівняльно-правового характеру³. Поряд із стрімким розвитком науки цивільного процесуального права набуває активного розвитку видання підручників із цивільного процесу⁴.

Отже, до 90-х рр. ХХ ст. були визначені основні напрями наукових досліджень, що склалися завдяки радянській процесуальній школі. Це, безперечно, збагатило науку

¹ Див.: Чечот, Д. М. Административная юстиция. (Теоретические проблемы) [Текст] / Д. М. Чечот. - Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973.

² Див.: Кац, С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук / С. Ю. Кац. - Харьков, 1970; Комиссаров, К. И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства [Текст] / К. И. Комиссаров. - Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1971; Лесницкая, Л. Ф. Пересмотр решений суда в кассационном порядке [Текст] / Л. Ф. Лесницкая. - М., 1974; Трубников, П. Я. Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР [Текст] / П. Я. Трубников. - М. : Юрид. лит., 1979; Кац, С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве [Текст] / С. Ю. Кац. - М. : Юрид. лит., 1980; Зайцев, И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе [Текст] / И. М. Зайцев ; под ред. М. А. Вкут. - Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985.

³ Див.: Гражданский процесс в социалистических странах - членах СЭВ [Текст] : в 3 т. - М. : Юрид. лит. - 1977; Пучинский, В. К. Гражданский процесс Англии (критический анализ общих понятий, принципов и институтов) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 Гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право / В. К. Пучинский. - М. : [б. и.], 1975. - 44 с.; Він же. Гражданский процесс США [Текст] / В. К. Пучинский ; отв. ред. Б. С. Никифоров. - М. : Наука, 1979; Він же. Гражданский процесс США [Текст] / В. К. Пучинский. - М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1985.

⁴ Див.: Гражданский процесс [Текст] : учебник / отв. ред. Н. А. Чечина. - М. : Юрид. лит., 1968; Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. и с предисл. К. С. Юдельсон. - М. : Юрид. лит., 1972; Курс советского гражданского процессуального права [Текст] : в 2 т. / отв. ред. А. А. Мельников. - М. : Наука. - Т. 2 : Судопроизводство по гражданским делам. - 1981; Советский гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. и с предисл. С. Ю. Кац. - Киев : Выща шк., 1982; Гражданское процессуальное право Украинской ССР [Текст] : учеб. пособие / рук. авт. кол. М. И. Штефан. - Киев : Выща шк. Изд-во при КГУ. 1989; Цивільне процесуальне право України [Текст] : підруч. для юриД- вузів і ф-тів / В. В. Комаров, В. А. Бігун, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. - Х. : Основа, 1992; Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред.: В. А. Мусин, Н. А. Чечина, Д. М. Чечот. - 2-е изд. перераб. и доп. - М. : Проспект, 1998; Цивільне процесуальне право України [Текст] : підручник / за ред. В. В. Комарова. - Х. : Право, 1999-

цивільного процесуального права і створило теоретичний фундамент для подальших наукових розробок.

16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України, а 24 серпня 1991 р. - Постанову «Про проголошення незалежності України». Відповідно до цих актів, державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, а на території України мають чинність виключно Конституція і закони України. Для науки цивільного процесуального права, природно, це стало початком нового, особливого етапу в її розвитку.

Після здобуття незалежності у правовій системі України відбулися зміни, зокрема ті, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з розвитком цивільного процесуального законодавства. Вони здійснювалися відповідно до Концепції судово-правової реформи в Україні, затверджені Постановою Верховної Ради «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» 28 квітня 1992 р.¹ Ця Концепція передбачила основні принципи судово-правової реформи при формуванні незалежної судової влади, перебудову судової системи, створення нового законодавства та вдосконалення форм судочинства.

У зв'язку з тим, що в цей період розроблялася нова Конституція України, законодавець обмежувався окремими поправками до Цивільного процесуального кодексу, а юридична наука зайняла «вичікувальну» позицію. Більше того, реформи цивільного процесуального законодавства і прийняття нового Цивільного процесуального кодексу ставилися у залежність від реформи судової системи.

Разом з тим у ЦПК 1963 р. було внесено низку суттєвих новел. Перш за все це стосувалося судової юрисдикції, її розширення. При цьому спостерігалось особливе розширення юрисдикції судів у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин. Крім того, зміни стосувалися регламентації принципу змагальності та відмови від принципу об'єктивної істини як мети цивільного судочинства.

¹ Про Концепцію судово-правової реформи в Україні [Текст] : Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 30. - Ст. 426.

До новел, які відобразили сучасні тенденції реформ у сфері цивільного судочинства, належать і ті, які були покликані звузити роль прокурора у цивільному процесі та скасували прокурорський нагляд у цивільному судочинстві. Юридична наука традиційно розглядала інститут участі прокурора в цивільному процесі як найважливіший елемент процесуального права і гарантію законності судової діяльності. Утім почала переважати думка, що функції прокурора в цивільному процесі як органу, що здійснює нагляд за судовою діяльністю, несумісні з незалежністю судової влади і правом сторін на судовий захист¹.

28 червня 1996 р. була прийнята нова Конституція України, яка заклала базисні передумови для вирішення питання про сферу влади судів цивільної юрисдикції, закріпила пріоритет прав людини, право на оскарження в суді дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб (ст. 55), основні принципи формування судової системи та основні принципи правосуддя (ст. 129)².

Основними новелами після прийняття Конституції України стали ті, що були внесені Законом України від 21 червня 2001 р. і стосувалися введення апеляції і касації. Неприйняття цих новел вивело б судову систему і судочинство за межі конституційного поля, оскільки п. 12 розд. XV «Перехідні положення» передбачено, що Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні згідно зі ст. 125 цієї Конституції, але не довше ніж п'ять років. Закінчення терміну дії Перехідних положень Конституції України в цій частині стало поштовхом щодо вжиття термінових заходів щодо приведення чинного законодавства (судоустрійного і процесуального) у відповід

¹ Комаров, В. В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України [Текст] / В. В. Комаров // Вісн. Акад. прав, наук України. - Х., 2003. - № 2 (33) - 3 (34). - С. 470.

² Комаров, В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України [Текст] / В. В. Комаров. - Х. : Право, 2012. - С. 23-26.

ність до Конституції України та ліквідації перегляду судових рішень, що не набули чинності, у порядку нагляду.

Упродовж 1990-х та початку 2000-х рр. (період еволюційних змін цивільного процесуального законодавства) були захищені дисертаційні роботи, присвячені дослідженню правового положення суб'єктів цивільного процесу¹, принципів цивільного процесуального права² та особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ³.

¹ Див., напр.: Сибилев, Д. М. Участие третьих лиц в гражданском процессе [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. М. Сибилев. - Харьков : [б. и.], 1998; Гусаров, К. В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / К. В. Гусаров ; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. - Х., 2000.

² Див.: Мамницький, В. Ю. Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Ю. Мамницький. - Харьков : [б. и.], 1995; Омельченко, М. П. Принцип об'єктивної істини в цивільному процесуальному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. П. Омельченко ; Київ. держ. ун-т імені Тараса Шевченка - К., 1996; Рожнов, О. В. Принцип оперативности в гражданском процессуальном праве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Рожнов. - Х., 2000; Шутенко, О. В. Проблемы диспозитивности в гражданском судопроизводстве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Шутенко. - Харьков, 2003.

³ Див.: Васильєв, С. В. Особливості судочинства у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадянина при виконанні трудових обов'язків [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / С. В. Васильєв. - Х. : [б. в.], 1994; Светличная, Г. А. Подготовка к судебному разбирательству дел особого производства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Г. А. Светличная. - Харьков : [б. и.], 1997; Фурса, С. Я. Проведення в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / С. Я. Фурса. - К. : [б. в.], 1997. - 23 с.; Гетманцев, О. В. Громадяни як сторони у цивільному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Гетманцев ; Київ, ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 1997; Удальцова, И. В. Особое производство и проблемы признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / И. В. Удальцова. - Харьков : [б. и.], 1998; Угриновська, О. Судовий захист суб'єктивних прав громадян у сфері адміністративно-правових відносин [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / О. Угриновська. - Л. : [б. в.], 2000; Лусеник, Д. Д. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / Д. Д. Лусеник. - Х. : [б. в.], 2003.

18 березня 2004 р. був прийнятий новий ЦПК України. Після його прийняття досить популярними стали роботи, в яких зверталась увага на проблемні питання застосування цивільного процесуального законодавства, функції суду та інших суб'єктів цивільного судочинства, причини суддівських помилок тощо¹. Перші монографічні роботи були присвячені новим інститутам цивільного процесу та окремим наукознавчим проблемам².

Прийняття ЦПК України підштовхнуло до дослідження питань про сфери цивільного судочинства та його співвідношення з адміністративним та господарським судочинствами, а також цивільної юрисдикції.

На цей час є очевидним, що найбільш значущою щодо доктринальної оцінки процесуальних кодексів є проблема їх єдності та відмінностей, яка виводить по суті на питання предмета цивільного процесуального, адекватність форм судочинства предмету судової діяльності, гармонізації окремих процесуальних інститутів тощо³. ТТТо стосується ци-

¹ Див.: Луспенник, Д. Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ (складання судових процесуальних документів за новим ЦПК України) [Текст] / Д. Д. Луспенник. - Х. : Харків юрид., 2005; Кривенко, В. В. Демократизація судової влади в Україні (деякі теоретичні аспекти) [Текст] / В. В. Кривенко // Вісн. Верхов. Суду України. - 2005. - № 7. - С. 29-33; Ярема, А. Г. Новели цивільного судочинства [Текст] / А. Г. Ярема, Г. І. Давиденко // Вісн. Верхов. Суду України. - 2005. - № 9. - С. 25-30; № 10. - С. 21-30; 2006. - № 3. - С. 24-29; № 4. - С. 37-43; № 9. - С. 20-29; № 10. - С. 22-30; № 11. - С. 17-22; № 12. - С. 16-22; 2007. - № 1. - С. 15-23; № 5. - С. 22-34; № 8. - С. 28-40; № 9. - С. 27-38; Луспенник, Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції [Текст] / Д. Д. Луспенник. - Х. : Харків юрид., 2006; Ярема, А. Г. Перегляд судових рішень [Текст] / А. Г. Ярема, Г. І. Давиденко // Бюл. законодавства і юрид. практики. - 2008. - № 7. - С. 136-192.

² Див.: Докази і доказування у цивільному процесі [Текст] : наук.- практ. посіб. / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра ; Центр прав, дослідж. Фурси. - К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2005; Цивільний процес України: проблеми і перспективи [Текст] : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. - К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006; Теорія та практика судової діяльності [Текст] : наук.-практ. посіб. - К. : Атіка, 2007; Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. - Х. : Харків юрид., 2008.

³ Див.: Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ! за заг. ред. проф. В. В. Комарова. - Х. : Харків юрид., 2008. — С. 78 - 102; Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур [Текст] // Право України. № 1-2. - 2012. - С. 154-174.

вільної юрисдикції, то актуальність та багатоаспектність цієї наукової проблеми полягає в тому, що відповідно до Конституції України судова юрисдикція визначає сферу судової влади та багатоступінчасту диференціацію повноважень різних судів по розгляду справ. Судова юрисдикція визначається також структурно-функціональним характером судової влади і диференціює компетенцію її органів у межах сфери їх діяльності та існуючої судової системи¹.

У зв'язку з актуалізацією проблеми відповідності цивільного судочинства європейським стандартам актуальною темою стала доступність правосуддя. У процесуальній літературі доступність досліджується в аспекті моделі цивільного судочинства, належності судових процедур, захисту громадського інтересу, розумних строків розгляду цивільної справи². У інших наукових роботах доступність правосуддя у цивільних справах пов'язувалась із судовими витратами як її складовою, із строками розгляду цивільних справ³.

Останнім часом досліджувались також питання реалізації судової влади у цивільному судочинстві, окремих еле-

¹ Див.: Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. - Х. : Харків юрид., 2008. - С. 180; Шадура, Д. М. Цивільна юрисдикція [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. М. Шадура. - Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2008.

² Див.: Сакара, Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] : монографія / Н. Ю. Сакара. - Х. : Право, 2010. - С. 47-196.

³ Див.: Сакара, Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] : монографія. - Х. : Право, 2010; Білоусов, Ю. В. Судові витрати як складова доступності правосуддя [Текст] / Ю. В. Білоусов // Унів. наук. зап. - 2005. - № 3. - С. 66-71; Луспеник, Д. Д. Порушення строків розгляду справ узаконено новим ЦПК або проблеми доступності правосуддя та шляхи їх вирішення [Текст] / Д. Д. Луспеник // Адвокат. - 2005. - № 7. - С. 3-8; Цувіна, Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Т. А. Цувіна ; наук. кер. В. В. Комаров ; офіц. опон.: Ю. Д. Притика, Д. Д. Луспеник ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». - Х. : [б. в.], 2013.

ментів змагальності¹, судового рішення², заочного розгляду цивільних справ³.

Особливе місце серед питань науки цивільного процесуального права посила проблема альтернативних форм ви рішення цивільних справ⁴ та співвідношення органів цивільної юрисдикції із національними судами і органами, що здійснюють альтернативний розгляд цивільних справ⁵.

Після введення в дію Закону України «Про судоустрій і статус суддів» істотно змінилась інстанційна побудова судів цивільної юрисдикції, насамперед Верховного Суду І України⁶. У зв'язку з цим підвищилась актуальність питань апеляційного та касаційного переглядів судових рішень у цивільному судочинстві, у тому числі проблеми меж перегляду та функціональних повноважень судів апеляційної та касаційної інстанцій⁷. Пильну увагу до-

¹ Див.: Білоусов, Ю. В. Доказові презумпції у цивільному судочинстві і [Текст] / Ю. В. Білоусов, В. П. Феннич. - Х. : Харків юрид., 2012.

² Див.: Фазікош, Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. В. Фазікош. - І Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2008; Андронов, І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право, 1 сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / І. В. Андронов. - О. : [б. в.], 2008; Гаврік, Р. О. Законна сила судових рішень у цивільних справах [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. О. Гаврік. - К. : Наук.-досл. ін-т приват, права і підприємництва Нац. акад. прав, наук України, 2011.

³ Див.: Навроцька, Ю. В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І Ю. В. Навроцька. - Львів, 2008.

⁴ Притика, Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді [Текст] : автореф. дис. ... І д-ра юрид. наук / Ю. Д. Притика. - К. : [б. в.], 2006.

⁵ Кравцов, С. О. Міжнародний комерційний арбітраж та національ- 1 ні суди [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. О. Кравцов. - Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2012.

⁶ Комаров, В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці | розвитку та практиці Верховного Суду України [Текст] / В. В. Комаров. - Я Х. : Право, 2012.

⁷ Див.: Гусаров, К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та 5 касаційному порядках [Текст] : монографія / К. В. Гусаров. - Х. : Пра- 1 во, 2010; Українська модель касаційного оскарження судових рішень І у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрошен- | ня) / Д. Луспеник, Н. Сакара // Право України. - 2008. - № 7. - С. 99-107; і

слідників привернула проблематика виконавчого провадження як ключове та системне питання ефективного цивільного судочинства¹.

Характерною ознакою для оцінки стану науки цивільного процесуального права останніх п'ятнадцяти років у порівнянні з радянським періодом стало значне зростання кількості дисертаційних досліджень. При цьому знаковим проривом став захист чотирьох докторських дисертацій після 2010 р. - С. С. Бичковою «Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах

Сирый, М. Кассация. Чье слово последнее? [Текст] / М. Сирый // Дзеркало тижня. - 2010. - 3-9 апр. (№ 13(793)); Украина слишком снизила роль Верховного Суда [Электронный ресурс] / Венецианская комиссия : [16 октяб. 2010 г., 18:11] // Подробности : по материалам УНИАН. - Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/power/2010/10/16/723608.html> ; Кольчев, В. Мнение Венецианской комиссии - не догма [Текст] / В. Кольчев // 2000. - 2010. - 29 окт. - 4 нояб. (№ 43). - С. 6-7; Звернення суддів Верховного Суду України до Президента України [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. - 2010. - № 5. - С. 8; Гусаров, К. В. Повторная кассация и производство по исключительным обстоятельствам в процессуальном праве Украины: позиция Конституционного Суда [Текст] / К. В. Гусаров // Арбитражный и гражданский процесс. - 2010. - № 5. - С. 41-44; Він же. Инстанционное построение судов гражданской юрисдикции в Законе Украины «О судостроительстве и статусе судей» [Текст] / К. В. Гусаров // Арбитражный и гражданский процесс. - 2010. - № 9. - С. 26-28; Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ [Текст] : монография / под ред. Е. А. Борисовой. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : Норма: Инфра-М, 2012.

¹ Див., напр.: Фурса, С. Я. Виконавче провадження в Україні [Текст] : учебное пособие / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. - К. : Атіка, 2002; Сибилев, Д. М. Генезис исполнительного производства в Украине: доктрина и тенденции [Текст] / Д. М. Сибилев // Арбитражный и гражданский процесс. - 2010. - № 11. - С. 40 - 43; Він же. Принципи законності та верховенства права у виконавчому провадженні: ідеологічні аспекти їх реалізації [Текст] / Д. М. Сибилев // Вісник Акад. прав, наук України, 2012. - № 1. - С. 118-126; Талан, Л. Г. Реалізація судових рішень у виконавчому провадженні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Л. Г. Талан ; наук. кер. В. В. Комаров ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». - Х. : [б. в.], 2012; Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів [Текст] : зб. наук, пр. за результатами Третньої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 14-15 червня 2012 р.). - Хмельницький : Хмельниц. ун-т управ, та права, 2012.

позовного провадження»¹, К. В. Гусаровим «Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві»², М. М. Ясином «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика»³ та Г. П. Тимченком «Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики»⁴.

Шлях Г. П. Тимченка, щоправда, видався дещо складним. Ним ще у 2006 р. була видана монографія «Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку», однак з'ясувалося, що вона насичена плагіатом^{5 6}. Проте у подальшому Г. П. Тимченком була захищена все ж таки вказана вище докторська дисертація за двома науковими спеціальностями і на підставі монографії, рекомендованої до видання вченою радою Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, що, як з'ясувалося, і донині є бібліографічною рідкістю, оскільки у торговельну мережу не надходила⁰.

Факт наукової недобросовісності має певний інтерес не з точки зору персоналістики, а з точки зору наукової іс-

¹Бичкова, С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С. С. Бичкова. - К. : НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2011.

²Гусаров, К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / К. В. Гусаров ; наук. коне. В. В. Комаров ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». - Х. : [б. в.], 2011.

³Ясин, М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України : теорія та практика [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». - Одеса : [б. в.], 2011.

⁴Тимченко, Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03, 12.00.07 / Г. П. Тимченко ; наук. коне. В. І. Семчик ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К. : [б. в.], 2012.

⁵Див.: Комаров, В. В. Цивільний процес мовою псевдонауки [Текст] / В. В. Комаров : рецензія на монографію Г. П. Тимченка «Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку» // Юрид. вісн. України. - 2007. - 7-13 лип. (№ 27). - С. 15; Богдан, Й. Г. Плагіат ' як явище наукового буття [Текст] / Й. Г. Богдан / У Юрид. вісн. України. - 2008. - 28 черв.- 4 лип. (№ 26). - С. 12.

⁶Тимченко, Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні [Текст] : монографія / Г. П. Тимченко. - К. Вид. дім «Юрид. кн.», 2010.

торіографії - як явище. На жаль, ці аспекти науки не досліджуються, хоча це справа, мабуть, недалекого майбутнього. Це ж стосується і стандартів наукової етики. Їх засвоєння не відбувається автоматично і це продемонструвала інша робота того ж автора, яка є окремим розділом колективної монографії «Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики». Як зауважується у вступі, в окремому п'ятому розділі виділено розгляд деяких гострих проблем цивільного процесуального законодавства, зокрема, особливостей правового регулювання принципу доступності в цивільному процесуальному законодавстві України¹. Разом з тим виявилось, що п'ятий розділ цієї монографії - суцільний плагіат і він може служити чудовою ілюстрацією псевдонаукової літератури².

Позитивним явищем після набрання чинності ЦПК України стало видання декількох науково-практичних коментарів³ та підручників із цивільного процесу різними авторськими колективами⁴.

¹ Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики [Текст] : кол. моногр. / за ред. Я. М. Шевченко. - К. : Юрид. думка, 2007. - С. 3-4.

² Див.: Комаров, В. В. Цивільний процес мовою псевдонауки: частина друга [Текст] / В. В. Комаров // Юрид. вісн. України. - 2008. - 22-28 берез. (№ 12). - С. 15.

³ Див.: Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. - К. : Вид. Фурса С. Я. ; КНТ, 2006; Зейкан, Я. П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст] / Я. П. Зейкан. - К. : Юрид. практика, 2006; Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар [Текст] / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. - К. : Атіка, 2008; Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар [Текст] / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. - 2-ге вид., допов. і переробл. - К. : Атіка, 2010; Тертишніков, В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] / В. І. Тертишніков. - вид. 5-ге, переробл. та допов. - Х. : ФІНИ, 2010.

⁴ Див.: Штефан, М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс [Текст] / М. Й. Штефан. - К. : Ін Юре, 2005; Цивільний процес України [Текст] : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. - К. : Істина, 2007; Цивільний процес України. Академічний курс [Текст] / за ред. С. Я. Фурси. - К. : КНТ, 2009; Цивільне процесуальне право України [Текст] / за заг. ред. С. С. Бичкової. — К. : Атіка, 2009; Курс цивільного процесу [Текст] : підручник / за ред. В. В. Комарова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». - Х. : Право, 2011; Цивільний процес України [Текст] : підручник / за ред.: Р. М. Мінченко, І. В. Андронova ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». - Х. : Одиссей, 2012.

Нарис науки цивільного процесуального права віддзеркалює лише деякі тенденції та напрями її становлення й розвитку. Разом з тим є очевидним, що наукові дослідження процесуалістів багатьох поколінь в основному були скеровані на догму права, техніку юриспруденції та судову практику, що в сучасних умовах є важливим, але все ж таки недостатнім з огляду на наявність необхідності дослідження питань підвищення ефективності правосуддя у цивільних справах та потребу у формуванні інших за масштабами наукових завдань. Важливим також є те, що певна еволюція теорії цивільного процесуального права вплинула на уявлення про предмет науки цивільного процесуального права та предмет регулювання цивільного процесуального права як галузі права, що є певним методологічним підґрунтям розробки нових концепцій та процесуальних доктрин, і це, без сумніву, лише збагатить сучасну науку.